

Олдскульна історія літератури Омеяна Огоновського: постаті і тексти

Стаття є спробою наукової реабілітації першої цілісної історіографічної синтєзи української літератури університетського типу Ом. Огоновського, яка невинувато зазнала гіпертрофованої критики головно політичного характеру. Показано, що консерватизм як ідеологічна і морально-етична основа діяльності Огоновського як представника народовського угруповання став об'єктом тенденційного аналізу модерністів, зокрема І. Франка. У статті продемонстровано, що «Історія літератури руської» є знаковим науковим філологічним текстом для української культури, що відіграв важливу роль у розвитку літературознавства та для національної самоідентифікації українців. Методологія створення цього корпусу історії літератури була відповідною для доби позитивізму, для контексту загальноєвропейської літературної історіографії, творила типову наукову і суспільно-політичну парадигму свого часу. Основні засади були такими: дослідження історії літератури має бути міждисциплінарним (літературна критика, історія, педагогіка, мовознавство, фольклористика, славістика); історія літератури – це передовсім філологічні університетські студії; літературна історіографія – одна із найважливіших форм національного самоствердження, свідчення повноти культури народу, науковий засіб пізнання психіки, менталітету, унікальності України серед інших націй. Для стилю Огоновського аллогенетичний детермінізм став основним конструктивним принципом розвитку літератури як і в усій європейській історіографії доби позитивізму; особливе значення в праці українського історика літератури має новаторська «народницька» періодизація нашої культури як неперервного розвитку народу, який мав, втратив і бореться за свою державність як окремий представник Східного Слов'янства, що була розвинута та стала основою революційної концепції і зміни парадигми української історії у дослідженнях М. Грушевського.

Ключові слова: Омеян Огоновський, Іван Франко, історія літератури, шевченкознавство, методологія історіографії літератури, періодизація української літератури.

Постанова проблеми. В останні десятиліття в умовах інформаційного суспільства сама потреба читання, а тим більше – філологічного вивчення художньої літератури істотно змінились: цифровізація, блокчейни і штучний інтелект попросту не залишають часу на вдумливе і корисне (що сумнівно – на думку загалу) прочитання белетристики. Хіба – для «задоволення-релаксу», хоча це теж сумнівно, адже вимагає чималих зусиль на відміну від пасивного та відносно швидкого споглядання кінопродукції чи ж взагалі кліпового ютубного чи тіктошного «контенту». В таких обставинах саме існування всеоб'ємних і всеохоплюючих історій української літератури очевидно є суто лінгвістично-літературознавчою справою, філологічною науковою проблемою та клопотом для «вузьких спеціалістів». Для спеціалізованих реципієнтів цієї галузі (практикуючих педагогів, вчителів і викладачів української літератури), позиточними є хіба так звані «компендіуми» – короткі «історії літератури», що містять стислий виклад або ж цілісного розвитку національної літератури як правило за хронологічними чи стильовими лекалами, або ж індивідуальний науковий погляд на літературні явища певного періоду. Історіографія літератури традиційно має також дві форми реалізації: індивідуальну та колективну. Очевидно, що із часу критичного кількісного зростання національних літератур, – а для української, на моє пе-

реконання, це період міжвоєнного двадцятиріччя у ХХ ст., не уникнути було проблеми фізичної неможливості «охопити неохопне» для окремого історика літератури. Звідти – оті «колективні могильники», велетенські багатотомні академічні видання, в яких найкращі спеціалісти-дослідники намагаються максимально каталогізувати фон, описати й історіографічно зафіксувати максимально можливу кількість художніх текстів. Така методологія безперечно має право на життя і є неодмінною для суто наукової академічної філологічної реалізації, однак зовсім не підходить для шкільного літературознавства, для загальносуспільного засвоєння, зокрема для національно-патріотичного функціоналу, де важливим є літературний канон і вершинні знакові постаті в історії української літератури.

Аналіз досліджень. Функціональність і жанрові модифікації української літературної історіографії досліджували багато учених із часу постанови й утвердження цієї наукової галузі літературознавства в Україні – середини 19-го ст. У цій розвідці головню опиратимемось на сучасні студії історіографічної генології [2], [3], [4], [6], [8], [9], [12] під час вибору методологічних принципів аналізу знакової «Історії літератури руської» Омеляна Огоновського, а також безумовно на «гарячі» дискусійні судження двох основних критиків (і частково співавторів!) роботи Огоновського часу постанови першої цілісної

Омелян Огоновський
в молодості.

історії української літератури в 1880–1890-х роках Михайла Драгоманова та Івана Франка [17–23]. Частково проблеми унікальності стилю і місця Ом. Огоновського в національній літературній історіографії автор вже торкався у своїх працях раніше [10], [11].

Метою цієї розвідки є системний синхронний і діахронний аналіз «Історії літератури» Омеляна Огоновського як унікальної новаторської історіографічної синтези доби позитивізму, що, водночас, відіграла надзвичайно важливу роль у розвитку українського літературознавства своєю «запізнілою потребою» та класичною (уже теж опізненою, але ще не реалізованою в Україні на той час) європейською історіографічною методологією, а також неповторе-

ною уже пізніше виразною українською національною свідомістю в питаннях періодизації літературного процесу та культурної самоідентифікації українців. Йдеться передовсім про визначальні для історика літератури естетичні і художні критерії відбору та характеристики літературних текстів відповідно до їхньої значимості в освітньо-цивілізаційному і національному поступі, про аллогенетично визначену періодизацію синтези.

Виклад основного матеріалу.

Відомою є метафора-визнання Івана Франка про те, що написання якісного історико-літературного компендіуму уможливило постання нашої першої катедри української словесності в Львівському університеті, – однак ще сорок символічних років мусило пройти, щоб з'явилась перша цілісна Історія літератури. Романтична літературна критика й академічні мовознавчі студії передували чи сусідили на університетських катедрах у більшості європейських народів: і державних націй, і тих, хто тільки прагнув цього. Часто в університетських катедральних програмах та у науковому дискурсі академічних працівників також помітне місце посідало слов'язнавство. Це повною мірою стосується Омеляна Огоновського як викладача, адже перші його наукові зацікавлення стосувались мовознавства (зокрема – докторська дисертація), літературна критика (передовсім шевченкознавчі розвідки, медієвістичні студії), літературна публіцистика

(портрети канонічних письменників, театральні рецензії) та ін. Зміст та інструментарій історії літератури кристалізувався поступово, також із потреб освітньо-виховних, які виникали під час викладацької діяльності. І тут викладач Огоновський не міг не використовувати «техніку» класичного філолога (скрупульозність збирача фактів, фаховий філологічний розбір-аналіз текстів, виокремлення і наголошення впливу літератури як виразника «духовного життя» народу, значення конкретного твору для розвитку літератури). Тобто, – історик літератури, на переконання Огоновського, мав відобразити закономірності розвитку суспільної думки, ідеалів і почуттів, виражених у художній літературі і фольклорі, а загалом у всій людській культурі. «Зв'язок між цариною художньої літератури і світом ідей цікавив дослідників письменства та істориків філософії щонайменше від двох століть. Інспірацією тодішніх аналіз була одна із підставових тез Гегеля: переконання, що мистецький твір є смисловим втіленням певної ідеї», – вважає сучасний польський дослідник у статті «Historia idei w badaniach literackich»¹, слушно вважаючи, що ще «У 20-30 рр. німецькі автори (Н. А. Korff, Р. Kluckhohn, R. Unger) розуміють історію літератури як елемент «науки про дух», вагому частину духовної культури людства. Їхні прагнення (бачення) є реакці-

єю на суто філологічне дослідження. Пробують прослідкувати світоглядну поставу, розвиток ідеї та спосіб виявлення її у літературному творі, постулюючи створення «історії великих проблем» (R. Unger, *Literaturgeschichte als Problemgeschichte*), про які письменники мислять і говорять згідно з особливою (окремою), властивою митцям логікою» [1, с. 384].

Отож, дослідження й історіографічна систематизація текстів (притім всіляких, не тільки белетристики) мали би вияснювати психіку і особливу культуру окремого народу. У синтетичних працях з історії літератури, на думку і Огоновського, і загалом більшості представників європейської історіографії 19-го сторіччя, належало фіксувати (притім «фотографічно!») проєкцію зовнішніх суспільних, ідейно-політичних норм і закономірностей на розвиток культури (літератури). Тобто, – бачимо широко сприйнятий аллогенетичний детермінізм, залежність розвитку культурної сфери від зовнішніх суспільно-історичних чинників. Для Омеляна Огоновського теж характерною була типова дихотомія літературознавців доби позитивізму у ставленні до розвитку і втілення ідей: майстерність і «великість» поетів-романтиків визнавалась беззаперечною, однак у версії дещо поміркованій, аполітичній, не-революційній. Навіть Шевченкові тексти в «Історії літератури» та в численних інтродукційних шевченкознавчих розвідках універси-

¹ «Історія ідей в дослідженнях літератури». Тут і далі переклад із польської мови автора.

тетського професора було оцінено по-різному, і саме через спосіб виявлення та логіку ставлення до «історії великих проблем». Маю на увазі те, що Шевченкознавець Огоновський безперечно і з великим пієтетом «підносив» лірику та асоціальний, давніший тематично ліро-епос Тараса Шевченка (козацькі поеми, «класичну» романтичну поезію, або ж, на думку історика літератури, – зразкову «реальну» драму «Назар Стодоля»), натомість майже неймовірною на той час (1879 рік) була критика поеми «Гайдамаки». За світоглядними і суспільно-політичними переконаннями офіційний університетський викладач головно був консерватором, який для розвитку своєї нації розраховував використовувати свою ж лояльність до віденського цесарату, на підтримку центральної адміністрації у протистоянні з польським націоналізмом у Східній Галичині, домагаючись справедливого і рівноправного ставлення Відня до обох народів. Власне, хочу ще раз наголосити на тому доволі нетиповому для української історіографії факті, що Огоновський «виказував» Шевченкові помилки у трактуванні історичних подій Коліївщини в «Гайдамаках». Зокрема, тенденційну оцінку Барської конфедерації, фактично найбільш нейтральної в ставленні до українців та зосередженої на справі реставрації польської державності: польська історіографія вважає це антиросійське об'єднання мало залученим в українсько-польське

протистояння 1778 року, а польська критика 2-ї половини 19-го ст. (Гвідо Баттаґлія, Леонард Совінський) історично невинуватим той факт, що саме учасників антиросійської конфедерації Шевченко зобразив головними антигероями у міжнаціональній трагедії. Знову ж таки, ще в монографії 1879 року український літературознавець акцентував на тому, що останній король Польщі Станіслав-Август Понятовський є фактичним запроданцем і типовим колаборантом московитів, який натомість у Шевченка в поемі (за народною мітологією і російською імперською історіографією) – «жвавий», позитивний державний діяч. Для українця Огоновського, як і для патріотичної, державницької польської критики Понятовський однозначно «наймит Москви» [13, с. 7-8]. Очевидно, що у російському офіційному та промосковському радянському літературознавстві така антиімперська, антиколоніальна рецепція історії була небажаною, а натомість наголошували соціальні причини українсько-польського протистояння і всіляко завуальовували руїнницьку роль російської імперії як того «третього», хто інспірував і використав результати Гайдамаччини. Не варто забувати про цензурні перепони, що стояли перед Шевченком: для мене немає жодного сумніву, що саме декларативна антипольська тональність і тематика твору і дозволила здобути дозвіл цензора та надрукувати твір. Ставлення поета-засланця до

поляків «у степу безкрайнім за Уралом» повністю спростовує будь-які звинувачення в «полонофобстві», як і все реальне життя Шевченкове без жодних упереджень до будь-яких етносів.

Отож, геніальний поет-романтик попри окремі неточні історико-політичні акценти все ж зумів через складні метафоричні описи й образи («блисне булава», «вози залізної тарані», куревська «ласкава пані» цариця Катерина, тощо) написати справді історичну поему. Не тільки генологічно, але й у сенсі відтворення «духу» та «історичної правди» часу останнього великого збройного виступу українців не тільки за волю як таку, але й за національно-державницькі цілі. Принаймні для поета тоді «прокинеться доля», коли «в степах України – О Боже мій милий – блисне булава!» Шевченків історизм виразно романтичний, романтичне і його ідейно-політичне послання до свого народу, яке можна сформулювати коротко – апологія свободи. Літературознавець Омелян Огоновський використовував методологію німецької класичної критики та традиційно сприймав поета як Пророка-месію, а його твір як натхненне «вищими силами» профетичне послання, не забуваючи аналізувати, здійснювати прискіпливий філологічний розбір «дзевматів та анаколюкій», коментувати логіку композиції, спосіб виявлення трагічного, конструювання характерів та їхнє психологічне обґрунтування. Без-

перечно, що основні параметри шевченкознавчих студій були збережені через десятиріччя в «Історії літератури». Щодо ж «Гайдамаків», то характеристичним є факт, що священник О. Огоновський визначає винуватцями українсько-польської війни тих же священників, у Шевченка «ксьондзів-єзуїтів», що «запалили наш тихий рай», тобто – релігійні протиріччя, а не соціальні [13, с. 21-23]. Врешті, для розв'язання цього драматичного вузла вже приклалася історія, яка чітко засвідчила факт фатальної нездатності української та польської еліт сімнадцятого – вісімнадцятого століття до співпраці та порозуміння і, як наслідок, втрату державності та багатовікову окупацію. Історичною «гримасою» є ситуація, що у сучасній російсько-українській війні найбільше шкоди для України з боку Польщі через блокування експорту товарів і транспортних перевезень завдає антиєвропейська та антиукраїнська партія «Конфедерація», але вже не «Барська», а відверто проросійська.

Попри свою виразну піонерську роль першовідкривача не тільки в історії літератури, але й у шевченкознавстві, шашкевичезнавстві, українській медієвістиці, підручникотворенні і дидактиці, Омелян Огоновський в українському літературознавстві має імідж (мислене уявлення більшості професійної спільноти) як доволі обмеженого, анахронічного уже на свій час, а то й ретроградного науковця. Або ж мало не засновника так звано-

го «причинкарства»! При тім, такого сприйняття в мовознавців принаймні я не зустрів. Навпаки – майже виключно суперлятивні оцінки! Звісно, – ярлик «буржуазного націоналіста» вже ніхто не навішує, бо ж давно і заслужено в гуманітаристиці переосмислено (чи, точніше – визнано) величезне значення народовського партійного і громадського руху у Східній Галичині і на Буковині, оцінено належно діяльність Огоновського як керівника національних українських інституцій (університетська катедра, «Просвіта», НТШ, педагогічні і видавничі проекти), проте «осад» якоїсь меншовартості у рецепції залишається. Омеляна Огоновського часто сприймають як сумлінного, плідного, совісного, але обмеженого, не першорядного дослідника. Маю своє припущення, а – властиво – переконаний, що джерела такої прикрої opinii, такої репутації чи ж її відсутності «б'ють» від часу відомої полеміки, а то й попросту міжособистісного протистояння двох професорів: львівського і софійського, Омеляна Огоновського та Михайла Драгоманова в 1880–1890-х роках. Звісно ж, – також й Івана Франка. Власне, його передусім, адже прагнення «освоїти», «приватизувати» І. Франка советською наукою паралельно реалізовувалось через протиставлення, очорнення його університетського професора: у греко-католицького священика О. Огоновського не було ні соціалістичних поглядів, не писав він російською

мовою (хоча у Вікіпедії донедавна зазначено саме так!), не підтримував ніякого революційного руху. Навпаки, – як консерватор активно заперечував доцільність і користь різких суспільних змін, був лояльним до віденського офіційного інтелекту, прагнув максимально використати для розвитку національного українського поступу конституційні цивілізовані можливості в австро-угорській монархії. Очевидно, що все це стало причиною (й абсолютно заслуженою і логічною з їхнього боку!) нещадної ідеологічної і політичної критики, передовсім марксистської, яка домінувала в українському літературознавстві у ХХ-му сторіччі, а особливо після більшовицького перевороту. Для історика літератури О. Огоновського об'єктом дослідження головно були «Постаті» і «Тексти», для його опонентів – публіцистичні дискусії про роль культури і письменства зокрема у трансформації суспільства; для О. Огоновського визначальними метами і мірилом для оцінки літератури були її національно-виховні функції, дидактично-моральні якості літератури, а для різнобічно ангажованої філологічної науки модерної доби основним критерієм стала відповідність чи *не*-відповідність мистецтва певним ідейним програмам та новаторським, *не*-традиційним технікам художньої словесності. Без сумніву, що біо-бібліографічна компіляція, якою великою мірою є корпус історії літератури О. Огоновського, мала всі питомі

недоліки праці першої, піонерської, незабезпеченої старанністю попередників у фіксації матеріалу, однак вже точно не можна її вважати методологічно примітивною, недолугою чи «причинкарською». Її роль і наукова якість незаслужено спрофанована, понижена, позаяк сама постать автора, якого наділили рисами «угодовця», опортуніста, австрофіла (почасти справедливо, що однак зовсім не стосується його наукової діяльності і не свідчить про її якість!), не знайшла підтримки в «учнях», а точніше – змінились політичні, економічно-суспільні обставини для дослідження української літератури, не стало університетської академічної вільної науки. Лише Михайла Возняка частково можемо вважати послідовником Омеляна Огоновського в літературній історіографії, але бурхливе ХХ ст. вже не дало змоги йому перевершити свого попередника ні за обсягом та ретельністю виконаної праці, ні за методологією дослідження. Ніколи Возняк не був справжнім повноцінним і вільним університетським викладачем: ні підпільний чи нелегальний Львівський таємний український університет (1921–1925), ні, тим більше, підцензурна викладацька робота в час радянської окупації, не дали змоги реалізувати плани. Хоча, власне, саме лекторська робота в таємному університеті інспірувала появу його трьохтомної «Історії української літератури». Порівняльний типологічний аналіз історіографіч-

них синтез Огоновського і Возняка можна знайти у давніших моїх публікаціях [11], тут же знову зазначу той факт, що і Михайло Возняк потім отримає «свої» звинувачення у «причинкарстві», «сірості», обмеженості (емпіризмі) студій.

Повертаючись до причин таких різко негативних оцінок наукового рівня історика літератури Омеляна Огоновського, переконаний, що відбулась елементарна експлікація-перенесення оцінок політичної та суспільно-національної діяльності Огоновського на його літературознавчу продукцію і зумисне демонстративне протиставлення у радянський період історіографічного доробку Огоновського та Франка, Огоновського та Драгоманова як реакційного, «регресивного» науковця з передовими, «прогресивними», із новаторським дослідницьким інструментарієм. Безперечно, що й Михайло Драгоманов, й особливо Іван Франко – це окремий, вищий, а головне – *наступний* етап у розвитку української науки, що був неможливий без попереднього, пропедевтичного і відповідного своєму часу і завданням, які стояли перед українським літературознавством. І не тільки нашим. Гляньмо на історико-літературні реалії того часу в наших найближчих сусідів – поляків. В 1884 році у Кракові пройшов історико-літературний з'їзд імені Кохановського, на якому відбулась загальнопольська дискусія про зміст і методи історії літератури як наукової дисципліни

літературознавства, про самопізнання та завдання галузі, одним із висновків якої була теза Броніслава Хлебовського (В. Chlebowski, 1846–1918) про те, що «не художня форма, не наукова вартість твору, а важливість показаних у ньому понять та почуттів [...], вплив, що його здійснив на загальний стан духовного життя, повинен визначати значення даного твору для літератури» [2, 381]. І йдеться саме про час підготовки й оформлення історіографічної цілісної синтези Огоновського (з 1881 року публікував у «Зорі» окремі історико-літературні портрети й огляди), – не маю сумніву, що професорові катедри української словесності Львівського університету з 1881 року обраному членом-кореспондентом Польської Академії наук було відомо про з'їзд та обговорення. Не вважаю, що треба говорити про залежність або вторинність, чи ж порівнювати роботу українського історика літератури: мовлю про загальні тенденції розвитку європейської історіографії саме того часу. Таким був рівень і завдання наукової дисципліни у 1880-х, про що інший сучасний історик й теоретик польської літератури Генрик Маркевіч (H. Markewicz) пише так: «Показуючи те значення [значення конкретного твору для літератури – В. М.], наука про літературу мала протегувати виховне опрацювання традиції, а також підтримувати віру народу у свої цінності і культуротворчу життєздатність» [2, с. 381]; «Звідси турбота про на-

громадження багатого, що раз більш детального і скрупульозно описаного фактичного матеріалу; тут використовувано техніки, напрацьовані класичною філологією» [2, с. 381]; «Вивчення літературних текстів отожд трактовано – принаймні частково – як засіб, що веде до пізнання національної культури і психіки, а також постає самого письменника» [2, с. 381–382]. Отожд, ці органічні питомі якості та ознаки історіографічного стилю Огоновського були властивими для загальноєвропейського наукового дискурсу, що в добу позитивізму зобов'язував до історичного способу поцінування літературних явищ й окремих письменників і текстів. Звісно, уже відомою була знаменита тріада французького філософа-позитивіста Іполита Тена (раса-середовище-момент; Hippolyte Adolphe Taine, 1828–1893), якого вважають засновником культурно-історичної школи в мистецтвознавстві, і дослідники так чи так звертались у пошуку причинно-наслідкових зв'язків для виявлення змісту художніх текстів до психології і соціології, однак для останньої чверті 19-го сторіччя це не було визначальним. «Не всі дослідники зрештою прийняли в теорії погляди Тена, а в практиці ніхто не тримався строго цієї схеми. У синтетичних оглядах звертали головно увагу на зв'язки літератури з політичною історією, в монографічних працях широко розглядали суспільно-культурне середовище, в якому митець виростав»

[2, с. 381], – пише Маркевіч про польські огляди історії літератури, не протиставляючи і не третируючи дослідження сучасників нашого Омеляна Огоновського.

Звертаю увагу на те, що йдеться про літературознавство як складову національної культури в бездержавних народів: той таки Маркевіч про імперський наратив в історіографії літератури пише так: «Іншого характеру були *Dzieje literatury polskiej* (Історія польської літератури, 1865, вид. 2 доповнене 1881, переклад польський 1882) авторства Владіміра Спасовіча (*Włodzimierz Spasowicz*, 1829–1906) для російських читачів, що були частиною загального опрацювання слов'янських літератур. Автор, займаючись передовсім ХІХ сторіччям, оцінював минуле з поглядів ліберальних й угодових [радше – угодовських – *В. М.*], з якими не зміг погодити свого замилювання великою поезією романтизму в мистецьких а також в оцінках національно-виховних» [2, с. 383]. Навіть цей, сказати б *проксі-ліберал*, «білоруський поляк» і професійний російський юрист в літературній історіографії не зумів пройти випробування «польським питанням», як і ще один «західник» – Александр Пипін (1833–1904) – українським, бо ж був співавтором Спасовіча в «Історії слов'янських літератур» й автором розділу про українську літературу, де розглянув історію української літератури у різних країнах (Україна російська, галицька й угорська). Імперське

шовіністичне літературознавство в особі уже цього «ліберала» різко негативно прорезонувало на вихід першої повної синтези історії української літератури Огоновського, написаної як науковий текст, що уконституював нашу літературу як літературу окремої нації, «повну» [дефініція Д. Чижевського – *В. М.*] та оригінальну, що бере свій початок із середньовіччя, яке вже тоді московити хотіли «денаціоналізувати» від українців. Назвавши рецензію «особая історія *русской* літератури», Пипін окреслив свою «великодержавницьку» позицію стосовно України і її культури, яку він вважав маловартісною і нездатною вийти за межі фольклорно-етнографічної тематики [15]. «Аванси», які Іван Франко видав 1881 року в статті про Пипіна (Олександр Миколайович Пипін. *Світ*. 1881, № 3, с. 55-57), колега Чернишевського і Некрасова по «демократичному» «Современнику», абсолютно не виправдав, бо насправді був упевнений, що «буйність і багатство бокових галузей не становить ущербу для головного пня». Звісно, що українську літературу Пипін вважав «боковою галуззю», російську – «головним пнем», а український і великоруський народи – одним народом. Цей «феесбешний» погляд російських науковців і їхнє фарисейство чітко засвідчила широка дискусія після відповіді Омеляна Огоновського Пипінові, а сам текст «Моєму критикові» вартує переопублікування й окремого актуального дослід-

дження, що не дозволяють рамки цієї статті.

Власне, не потребує додаткових аргументів чітка національна позиція Огоновського, – як і ілюзії Франка, що їх інспірував безумовно Драгоманов, про можливість співпрацювати з ліберальною частиною російських інтелектуалів-західників, які врешті колись очікувано визнають право українців на самостійний розвиток. Макабрична «великая література» не має жодних компромісів, бо живлена імперською пропагандою і грошима та просякнута наскрізь манією величі, бажанням «рускава моря». Вже невдовзі Іван Франко назве ці ілюзії (також і свої!) в статті про Михайла Драгоманова «сентименталізмом фантастів», та визнає, що якби українська інтелігенція перейнялась би таким «демократизмом», то «над нами як над нацією була б висипана могила» [22, с. 437]. Врешті, тактичні і ситуативні Франкові судження про принципи комплектації і поцінування літературної продукції в «Історії літератури руської» залежно від мови твору («Доктор Огоновський послідовно і з деяким полемічним завзяттям стоїть на національно-українських позиціях, надзвичайно пильно відстоює ідею окремішності України від Росії і Польщі, але є при цьому скоріше галицьким, ніж загальноукраїнським патріотом» [18, с. 335] та «Надто націоналістична доктрина не дозволяла йому звертати увагу на діла польські або інші, сучасні нашим старшим

авторам і котрі мали вплив на розвій нашої літератури» [20, с. 376] (стаття вийшла у: *Народ*. Львів, 1894. Ч. 23-24) використовували в советському літературознавстві для навішування ярликів та третирування Огоновського як нетерпимого націоналіста, клерикала і недолугого літературознавця! У цьому ж випадку Франкові дефініції не мали політичного забарвлення, а попросту характеризували особливості комплектування і структури корпусу історії літератури.

Власне, – методологію історико-літературної праці, однак треба, знову ж таки, – історично градувати оцінки Франка, розрізняти і час, і «становисько» світоглядне критика. Хоча також і ідеологічну партійну приналежність, якщо вже застосовувати історичний підхід, історичний спосіб оцінки літературних і наукових явищ та зовнішні чинники як визначальні, тобто – генетичний детермінізм. В 1881 році Франко все ще «соціал-демократ» і поділяв в основних рисах драгоманівську концепцію історії української літератури з її належністю чи, точніше – паралельним розвитком – із літературою «великоруською», «малоруською», «галицькою», «угорською» (врешті – це схема А. Пипіна – В. М.), тому для критики свого опонента не добирає слів: «Дві хиби нашої школи і нашого образования – застарілість наукової методи і застарілість самих поглядів на жите, світ і історію – не давали розвинути у нас критичній думці» [19, с. 28], –

такі ознаки наукового стилю свого професора вказує Франко у цитованій праці, яка була фактично рецензією («розгромною» і тенденційною!) на монографію Огоновського про поему «Гайдамаки», а не дослідженням власне твору Тараса Шевченка чи інших шевченкознавчих праць, які рецензент згадує для порівняння (Ом. Партицького, М. Драгоманова, Г. Батаглія, Й.-Г. Обріста, Е. Дірана, Н. Добролюбова). «Тота сама метода – не узглядняти розвитку поета і його думок; тота сама неохота – вийти поза круг думок поета і віднести до них критично. Взагалі критика д. Огоновського переважно формально-естетична, але й на тім полі критик якось не входить в глук річи, не розаналізує основи критикованого твору, не добираєсь хоть би тільки до психологічних, коли вже не до суспільних пружин» [19, с. 29], – так жорстко оцінено властиво не *методологію*, а фактично *ідеологію* шевченкознавчих праць Огоновського, хоча ж Франко як зразкові в примітках до статті ставить за приклад розвідки російських авторів: «Дуже цікавий і гарний примір такої естетично-психологічної критики – се Белінського розбір “Героя нашего времени” Лермонтова. Для порівняння з критикою суспільною порівняй сю статтю з паралельною статтею Добролюбова «Что такое обломовщина?» [19, с. 29]. Отак поема Шевченка стала у полеміці між Франком та Огоновським не об’єктом, а засобом. Опонент сам

визнає це у листі до Михайла Драгоманова: «Розбір “Гайдамаків” мусив бути слабкий, бо мені головне йшло о сокрушенії Огоновського, а історичну помилку, котру Ви мені виткнули, я запозичив від нього, – спростовуючи її, Ви вдарите його, а мені то й гарно» [10, с. 55]². Спроби Франка довести «не-історичність» «Гайдамаків» засобом цитування помилок Шевченка у зображенні історичних фактів (неможливість зустрічі у Лисянці Гонти і Залізняка, «не-вбивство» синів Гонти, обставини смерті батька Оксани). Такий спосіб прочитання був непродуктивним і, певною мірою, некоректним стосовно романтичного твору. Франко приходить до висновків, що молодий Шевченко, «поет-мужик» не володів достатньою інформацією про історію України цього періоду, заперечує національні і акцентує соціальні причини гайдамацького повстання: «Шевченко, як ми сказали, поет-мужик, і то не тільки по походженню, але й по симпатії. Ті мужицькі симпатії пробиваються у нього всюди і в поемах з першої його доби. В дальшій розвитку його поетичного таланту і його мислення ті симпатії прояснюються, міцніють, стають в першій ряді, між тим коли в першій добі вони

² Детально про постійне обговорення в епістолярії «Історії літератури руської» та інших наукових текстів Ом. Огоновського див.: Матеріали для культурної й громадської історії Західної України. Листування І. Франка і М. Драгоманова. К, 1928. Т. 1. С. 31; або ж: Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 36-47.

тільки де-де проблискують з-за іншого, набутого матеріялу, іменно з-за українського націоналізму та козацького патріотизму. Як виробились у нашого поета ті націоналістичні погляди, суперечні з духом його таланту і його симпатією до мужиків, до пригнетених і обідраних, – сього докладно не знаєм, так як і прочі моменти духового і поетичного розвитку Шевченка далеко не досить прояснені» [19, с. 32]. Що ж тут сказати, окрім того, що це 1881 рік – особливо важкий в особистому житті Франка, проведений головню в Нагуєвичах і в інтенсивному листуванні із М. Драгомановим, наслідком чого став такий драстично-тенденційний аналіз архитвору Тараса Шевченка: «Але швидко з розвитком власної думки мусили в душі Шевченка будитися сумніви щодо того патріотизму, мусив меркнути перед ним старокозацький ідеал, уступаючи місце ширшим ідеалам всеслов'янського, а далі й вселюдського братерства. Нам бодай здається, що якраз в тій поемі, котра мала бути короною його патріотичної творчости, в “Гайдамаках”, іменно патріотична струна починає дзвеніти фальшивим звуком. Сам предмет лихо надавався до патріотичної поеми. Гайдамачина, як Шевченко міг зміркувати з оповідань та пісень народних і як теперішні історики (Антонович, Ор. Левицький) наглядно показали, була вибухом боротьби соціальної, не патріотичної. Патріотична примішка, котру внесли в неї

попи, була ділом другостепенним, хвилевим, викликаним почасти інтригами московської цариці Катерини» [19, с. 33–34]. Треба визнати безумовно, що Франко категорично не мав рації, застосувавши навіть не «соціологічну» концепцію в літературній історіографії (яку в «чистому» вигляді в українському літературознавстві ми бачимо в Сергія Єфремова), а справді політичну чи «соціалістично-соціальну», якщо застосувати такий ненауковий словесний покруч. Франкові висновки в завзятому прагненні «вдарити» Огоновського не тільки несправедливі стосовно шевченкознавця-опонента, а й – що найгірше – стосовно Шевченка і його романтичного тексту. Поема не історична і не найкраща в художньому плані («естетичнім згляді»), особливо порівняно з «політичними» поемами («Кавказ», «Сон», «Неофіти», «Марія»), Шевченко вибрав тему «невдало» та «слабо обробив», гайдамацький рух (на відміну від повстань польських!) не мав національних ціх і причин, а поет – таланту епіка, – такими є головні висновки критика. Можемо вважати ці «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка» найбільш характеристичним і явним гіпертрофованим впливом М. Драгоманова на Франка, про що останній безумовно шкодував, ніколи більше не повертаючись до статті, не переопубліковуючи її пізніше, що означало зміну його поглядів та оцінок на свою ж працю і на творчість власне Шевченка. Па-

радоксально, але навіть укладачі 50-титомовика «опустили» першу частину цієї розвідки, помістивши в 26 томі (с. 131–152) лише статтю II з цього циклу – «Темне царство».

Знову ж таки, – цей приклад начисто ілюструє, наскільки необ'єктивною може бути літературознавча полеміка із застосуванням політичних та ідеологічних лекал, коли лише можна й сказати: у «великих людей і помилки великі!» Без апології Огоновського, але треба визнати, що його «формально-естетична школа» з «націоналістичною доктриною» у відборі та трактуванні української літератури в історико-літературній синтезі на свій час була справді неодмінним довгоочікуваним етапом: водночас і якісним завершальним підсумком, і необхідним підготовчим науковим фундаментом для подальшого розвитку національного українського літературознавства. Конечною необхідною науковою літературною історіографією була для самого письменства – ця галузь нарівні з літературною критикою не тільки фіксує здобутки письменства, але й програмує майбутній розвиток, шляхи і форми, зміст й естетику белетристики та публіцистики. Колосальною заслугою Омеляна Огоновського стало те, що він виконав функцію неодмінну для постання та подальшого тривання культури і науки колонізованого, позбавленого державності народу: його «Історія літератури» опонувала московській імперській літературній історіографії, позаяк обсяг

охопленого матеріалу й періодизація письменства в Огоновського показали, що загальна історія європейських східних слов'ян не є виключно історією російсько-московської імперії, де немає місця для «неросійських» народів. І, тим більше, для Огоновського-історика літератури лейтмотивом стала теза про те, що українці давніший й окремих від московитів народ.

Таким чином, як пише Ярослав Грицак вже про історієписання модерної доби та революційну роль історика Михайла Грушевського у ньому, відбувалася зміна парадигми: «Він прирівнював націю не до держави, а до народу. Народ, вважав він, – це «альфа й омега історії». Відповідно історія України була не лише історією української держави, яка то з'являлася, то зникла, але передусім історією українського народу, який був завжди і не зникав ніколи. Український народ був справжнім творцем української історії» [5, с. 8–9]. Ця «народницька» школа раніше до «Історії України-Руси» завідувача новозаснованої катедри всесвітньої історії із спеціальним оглядом на історію Східної Європи (фактично – катедра історії України. З 1894 року!) у Львівському університеті в головних рисах уже була представлена в «Історії літератури руської» завідувача катедри української словесності, який майже три десятиліття працював на той час (з 1867 року, після Якова Головацького) у Львівському університеті. М. Грушевський прочитав інавгурацій-

ну лекцію 12 жовтня 1894 року, Ом. Огоновський помер 26 жовтня 1894: майже немає сумніву, що був присутнім на «Вступному викладі з давньої історії Руси», де новопосталий колега представив курс з «київської історії» [16, с. 18]. Із некрологів знаємо, що Огоновський «помер раптово»: як писав І. Франко, його смерть була «несподівана для тих, хто його знав ближче» [20, с. 462], – невідомо про якусь хворобу чи лікування, що би позбавило професора змоги фізично бути присутнім. Обставини запрошення Грушевського до Львова, ключова роль у «переговорних колізіях» Олександра Барвінського – політичного лідера народовської партії й ідейного та фактичного організатора «нової ери» в українсько-польських національних взаєминах, – засвідчують безумовну (можливо опосередковану) участь і зацікавленість Огоновського у відкритті п'ятої катедри україністики у Львівському університеті.

Варто зазначити, що сам Омелян Огоновський постійно конфронтував із польськими політичними «колами» у суспільстві й університеті, не надто вірив у можливість справді цивілізованої та рівноправної співпраці. Або ж, якщо точніше сформулювати, – опонував експансіоністським й шовіністичним по суті намаганням поляків домінувати у суспільному-політичному, а зокрема – освітньому просторі Галичини. Не йдеться про якісь особистісні якості чи упередження, а про реакцію на

системну полонізацію краю після скасування Головної руської ради (1851 р.) та прийняття нової конституції Австро-Угорщини (1867 р.), яку блискуче використали поляки, здомінувавши українців у Галицькому сеймі та прийнявши закон про обов'язкове вивчення польською мовою основних шкільних предметів, що обмежило доступ українців до Львівського університету. Міжнаціональні стосунки егоїстичні, кожна нація має свої інтереси, і в певні історичні моменти вони стають антагоністичними, – вважав Омелян Огоновський, застерігаючи зокрема свого студента Івана Франка від надто активного ангажування у «всеслов'янські», «вселюдські» форми співпраці з сусідніми елітами. Франкова історія «наймів у сусідів», на мою думку, лише підтверджує цю доволі «сумну» життєву істину.

Все ж таки, Ом. Огоновський наскільки міг, то настільки зосереджувався на «культурному фронті» (літературна творчість, викладацька й наукова діяльність, «Просвіта», НТШ, освітянська робота), уникав політики, хоча вона його «наздоганяла»: брав участь у кількох українських делегаціях народовців до Відня, як керівник знакових українських інституцій гідно представляв наші інтереси. Сама ж тема Огоновський/Грушевський потребує окремого дослідження і розвитку, як і головна проблема, яку тільки означено у цій статті: наскільки періодизація політично-громадської й культурної минувшини Украї-

ни в «Історії літератури руської» 1887–1894 рр. «прийнялася» в історичній парадигмі Михайла Грушевського. Це питання детально висвітливо у наступній статті-супроводі до переопублікації публічної епістоли «Моєму критикови» Омеляна Огоновського в 1890 році Александрові Пипіну на його уже неприховано антидемократичний проімперський пасквіль «Особая история русской литературы». Зараз тільки зазначу, що через десять років після своєї інавгурації професор Грушевський опублікує статтю, про яку Грицак пише: «Найповнішу відповідь на імперське історієписання дав Михайло Грушевський своєю багатотомною «Історією України-Руси». Але для зміни парадигми більшу роль за його багатотомну історію відіграла його ж невелика стаття «Звичайна схема «русської» історії та справа раціонального укладу історії східного слов'янства» (1904). У ній Грушевський показав, що історія східних слов'ян не має сенсу, якщо її звести лише до російської історії, нехтуючи при цьому історією українців і білорусів» [5, с. 9]. Сама назва статті Грушевського очевидно корелюється із історико-літературним прецедентом – намаганням підмінити й ототожнити відносні прикметники на означення національної приналежності «русський»/«русский» у Пипіна.

У синтетичному огляді діяльності Михайла Грушевського в Львівському університеті авторства Олексія Сухого теж наголошено на

значенні цієї статті: «Проте найважливішими в теорії національної історії стали лекції прочитані М. Грушевським у демократичній літній школі в Лонжюмо (Париж) у 1903 році, де він представив власну народницьку концепцію історичного розвитку. На відміну від пануючої тоді в офіційній російській історіографії схеми розвитку історичного процесу за М. Карамзіним, С. Соловйовим, В. Ключевським, М. Погодіним, М. Грушевський розробив власні підходи до вивчення цього питання³. В узагальнюючій формі позиція Грушевського викладена у статті “Звичайна схема «русської» історії та справа раціонального укладу історії Східного Слов'янства” (1904). Квінтесенцією авторських роздумів є думка про те, що “общерусской” історії не було і не може бути, як нема “общерусской” народності. Може бути історія всіх “русских народностей”, кому охота їх так називати, або історія східного слов'янства. Вона й повинна стати на місце теперішньої “русской” історії»⁴ [16, с. 23].

³ Примітка О. Сухого: «Загальні риси появи нової схеми простежуються у працях, датованих 1896, 1900, 1901 рр. (вони вже помітні в рецензіях на книги: П. Мілюков “Очерки по истории русской культуры. Население, экономический, государственный и сословный строй”. СПб, 1896; збірнику статей “Русская история с древнейших времен до смутного времени”. М., 1898. Вып. 1; монографії М. Ясинського “Лекции по внешней истории русского права”. К., 1898).

⁴ Спостерігається відображення оцієї несусвітньої плутанини «русский»/«русський», яка вершини досягла в уже наших воєнних реаліях із відомим усім напрямом руху для москвитів-окупантів, коли навіть у Львові на вивісках та автомобілях писали «русский корабель...»

І ще один цікавий аспект статті історика О. Сухого хочу відзначити: називаючи представників львівської історичної школи, що оформилась від діяльності Ксаверія Ліске (1835–1891), автор серед «фахових» істориків [йдеться якраз не про спеціалістів-істориків, а про науковців із суміжних галузей-фахів – істориків права, устрою, культури, етнографії, письменників та власне істориків літератури – В. М.] згадує трьох історіографів письменства: поляка Александра Брюкнера та двох українських – Кирила Студинського й Олександра Колесу [16, с. 21-22]. Між іншим – завідувачів катедри української словесності після Омеляна Огоновського. Щодо Брюкнера можна погодитись, принаймні коли йдеться про його ранні (1880–1890-х роки) праці про середньовічну і ренесансну польську літературу чи навіть відомі «Dzieje literatury polskiej» («Історія польської літератури») 1903 р., в яких історія письменства подана як віддзеркалення видатних історичних подій у культурному і звичаєвому аспектах. Тобто, типова історіографія позитивістської доби, натомість його пізня продукція (1920–1930-х років) – це вже історія ідей, синтетичні філологічні студії. До слова, Брюкнер був студентом й пильним слухачем наукових семінарів того ж Омеляна Огоновського – разом із І. Франком. Якщо ж уже каталогізувати львівських істориків літератури того періоду, то радше варто згадати університетський лекційний курс з історії

літератури поляка Романа Пілата, опублікований уже по його смерті учнями у 1907–1911 рр. «Це була перша послідовна спроба університетського опрацювання компендіуму польської літератури, межі якого програмно були обмежені галуззю поезії. Ширше автор трактував лише середньовічну літературу у викладах, виданих тільки у р. 1926» [2, с. 390]. Як бачимо, українська філологічна історіографія у Львові завдяки кафедрі словесності зусиллями передовсім Омеляна Огоновського розвивалася самостійно і передувала у створенні університетського підручника з історії літератури.

Є чимало історико-літературних праць Кирила Студинського про українську класицистичну й барокову літературу, але його радше треба зачислити до школи Омеляна Огоновського, – принаймні з 1887 року навчався на філософському факультеті в професора, а вже з 1889-го – у Віденському. Колесса меншою мірою присвячувався історіографії, але знаменно, що сучасні історики не зараховують до львівської історичної школи того ж Огоновського чи його найближчого послідовника в літературній історіографії Михайла Возняка: вони йшли своїм оригінальним шляхом, сповнюючи місію створення передовсім історіографічної літературної синтези з національно-патріотичною, дидактично-виховною метою, з новаторською періодизацією для подолання «московських схематів» імперського літе-

ратурознавства, з наскрізною концепцією тисячолітньої історії писемної та усної культури України. Позитивістська епоха збирання і найпильнішого фіксування фактажу визначила *філологічний метод* створення цих перших зразків *літературної навчальної україністики*, а саме так найбільш відповідно, на мою думку, треба називати методологічний інструментарій перших університетських компендіумів історії української літератури. Біографії письменників і бібліографія текстів і джерел, дослідження питання авторства, хронології і рецепції творів, ґенези сюжетів, історія української мови і літературної освіти – цього потребували академічні виклади і студії з філології.

Завершу попередній аналіз наукової методології «Історії літератури руської» характеристикою тяжкомудрого (авторська метафора Пантелеймона Куліша) Миколи Ільницького: «Від цієї історії, що складається з чотирьох частин, які виходили шістьма випусками, бере початок традиція українського літературознавства, зокрема в її галицькому варіанті, що згодом здобула назву причинкарської. Позбавлена чіткої системності, вона містила великий фактичний матеріал – біографічні відомості про письменників (не раз подані ними самими) та характеристику їхніх творів, що робило цю працю незамінним джерелом при вивченні історії літератури. Таким шляхом пішло немало наступників О. Огоновського, які удосконалю-

вали його *історіографічний підхід* [письмівка моя – В. М.], назвати хоча б таких літературознавців, як Кирило Студинський чи Михайло Возняк» [7, с. 143]. Отже, сучасний критик віддає належне Огоновському, відзначивши, що від нього «бере початок традиція українського літературознавства». Фактично йдеться про «традицію» як «школу», і хоча про школу «причинкарську», в Ільницького немає якогось негативного ставлення до методології історика літератури Огоновського. Навпаки, – використано, на мою думку, оптимальний науковий термін для характеристики його методу: «*історіографічний підхід*», названо і послідовників цього неминучого і потрібного збирання фактажу, етапу реєстрації та систематизації історії і філології. Щодо відсутності «чіткої системності» можна опонувати Миколі Ільницькому і загалом цьому тенденційному кліше, коли переносять-експлікують пізніші оцінки-судження на дії і результати, не враховуючи власне реалії часу, коли з'явився об'єкт аналізу. Однак наукова формула Ільницького фіксує і визнає потребу та історіографічну неминучість саме такого способу написання першої синтези історії літератури, компетентнісну й кваліфікаційну якість роботи історіографа.

В українському еміґраційному літературознавстві ХХ-го ст. по-різному означували методологію Огоновського: головню як *біо-бібліографічну*, метод «*наукового*

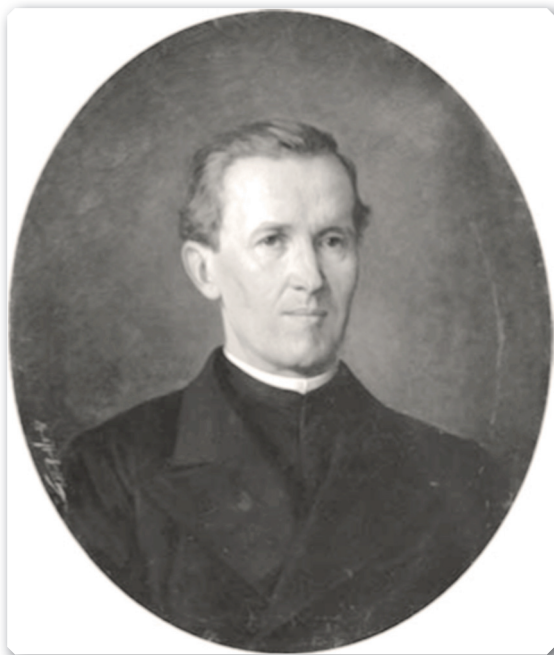
позитивізму» або ж «філологічний напрям» дослідження української літератури (Дмитро Чижевський). Леонід Білецький уважав, що Огоновський розвинув «ідеологічну теорію української критики», започатковану у дослідженнях М. Дашкевича, про яку пізніше в своїй фундаментальній розвідці «Основи української літературно-наукової критики» писав: «... Вчений дає зразок органічного розвитку й зростання певних ідей в історії української літератури. Тут ми бачимо першу спробу будови української літератури, але не в назверхньому розвитку її фактів, а в унутрішньому зрості ідей, що спричинюються до повстання творів української літератури» [цитую за: 10, с. 18]. Ця двоїстість визначення засвідчує загальну умовність класифікації як літературного процесу, так і контамінованого наукового методу конкретного вченого, у нашому випадку – Ом. Огоновського. Адже, незважаючи на те, що постала «Історія літератури руської» в час майже повного домінування у європейських наукових колах позитивістських доктрин, вже йшов процес поступового відходу від них на користь модерністських постулатів, а Огоновський великою мірою все ще був закорінений у методологію романтичного літературознавства, проте використовував й схеми та інструментарій культурно-історичної школи літературно-наукової критики, знаходився під значним впливом представників першого

етапу її розвитку. Про поєднання в науковому стилі Огоновського постулатів і романтичного, і позитивістського інструментарію в оцінці літературних явищ переконує таке визначення сучасного історіографа української літератури Михайла Наєнка: «Формується відтак ідеологічний напрям в історичній школі, який мав у свою чергу кілька різновидів. Найбільшого поширення в другій половині XIX століття набув культурно-історичний різновид, який у наукових джерелах фігурує з назвою «школа». Ми відмовляємося від цієї назви і вважаємо його тільки різновидом ідеологічного напрямку в історичній школі, оскільки принципово нового в підході до критичного тлумачення літературних явищ він не давав. Як і в історичній школі періоду романтизму, вони трактувалися з позицій феномена «відтворення» [12, с. 76]. Більш детальний комплексний аналіз методологічної матриці історика літератури Омеляна Огоновського здійснено раніше у виданні «Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог» [10, с. 13-33].

Загальні висновки. Попри те, що уже в час відновлення державності України в XX-му і XXI-му столітті з'явилися десятки академічних збірних й авторських корпусів історії української літератури, наше університетське й шкільне літературознавство потребує різноманітних історико-літературних синтезів. Саме синтез, у яких компактно і *суб'єктивно* (!) буде узагальнено

і прослідковано в розвитку об'єктивну історію національного письменства у просторі і часі. Особисто упевнений у неабиякому шармі саме авторських компендіумів історії літератури: потребуємо літературної історіографії без зайвої деталізації, на рівні літературного канону, в широкому загальнокультурному світовому контексті, національну за змістом, але інтернаціональну за формою. Остання теза – Франкова.

«Олдскульна» синтеза Омеляна Огоновського – а його робота є справді авторською й синтезуючою – несправедливо зазнала і зазнає до сьогодні гіпертрофованої тенденційної несправедливої критики, коли її розглядають поза часом, поза контекстом, позаяк перенесення полемічних необ'єктивних оцінок сучасників історіографа (передовсім М. Драгоманова та І. Франка) на пізніші етапи некоректне і ненаукове. Ні технологія написання (звернення і публікація матеріалів *про себе* чи *про інших*), ні анахронічне жанрове і родове «парцелювання» текстів не позбавляють роботу Огоновського основного – це *перша цілісна історіографічна синтеза університетського типу літератури українського народу, української нації у розвитку*. «Розвиток» забезпечили величезні розлогі «Вступи» до окремих частин Історії літератури – майже 180 сторінок. Це чи не основна вада, яку виказували Огоновському – відсутність руху, розвитку, концептуальності. «Вступи»

Омелян Огоновський.

можна вважати першою *«Малою історією української літератури»*. На виправдання історик літератури «плакався» на відсутність достатньої кількості монографічних студій творчості окремих митців, що було безумовним фактом.

Огоновський став своєрідним фундаментом, своєрідною «жертвою прогресу», об'єктом утилітарного вузькопрактичного ставлення наступного покоління у суспільно-політичному і науковому поступі. Для його сучасників і для наступників-модерністів поняття суспільно-морального і національно-патріотичного авторитету змінились: *консерватизм* як ідеологічна і морально-етична основа діяльності Огоновського і переважної частини народівського угруповання було здоміновано модернізмом, представники якого брали безпосередню участь у полі-

тичних і революційних подіях. Іван Франко започаткував цю тенденцію. *Модерна* долала позитивістські «ціхи»: засади легалізму, практичність та реальність завдань у культурі і політиці, тобто –утилітаризм; першочергову конечність «органічної праці над основами» («жатва много – ділателей мало», «занедбайте політику» – П. Куліш), нагальну і катастрофічну для України XIX-го ст. проблематику «духовного лінивства» національної інтелігенції, денаціоналізації шляхетської верстви народу, бідермаєрівської апології міщанства і клерикалізму. Модерністи позбулись «проклятого обов'язку» тенденційності, дотримання принципу веристичної фікційності у літературі, відбулось «спіральне» (за Д. Чижевським) повернення до захоплення романтичною літературою, спечалися – здавалось би – вічного обов'язку згромадження-збирання літературного «матеріалу», *kult-u zbiorowości* (пол.)

Після поразки 1917–1920 рр. в українській літературі частково проходить повернення до раціоналістичної традиції, спостерігаємо ностальгічні сентименти по національній складовій позитивістського письменства другої пол. XIX-го ст. Особливо на еміграції, а в підсоветській – соціологізація й «окомуністичення» класичної української літератури. Так само і в історіографії: марксистська методологія історії літератури (відповідно до епох «боротьби») набуває переважного впливу, а Омеляна

Огоновського надовго затавровано як «буржуазного націоналіста» й «свято-юрського клерикала», хоча у нього переважають позитивістські виховні педагогічні ідеали-кредо про суспільну й національну користь, підготовку до практичного життя.

Висновки. «Історія літератури руської» в контексті *європейської літературної історіографії* реалізувала типову наукову і суспільно-політичну парадигму свого часу, представивши самобутню окрему культуру українців як народу. Для наукового стилю Омеляна Огоновський як історика літератури характерними були такі *загальноєвропейські якості і засади*:

- студії над історією літератури мають бути міждисциплінарними, а історіограф – компетентний у багатьох генетично споріднених галузях (літературна критика, історія, педагогіка, мовознавство, фольклористика, славістика);

- історія літератури – це передовсім домена студій філологічних та університетських;

- літературна історіографія – це одна із найважливіших форм національного самоствердження, свідчення повноти культури і письменства; «особая» історія літератури Огоновського – ствердження «одрубності» і здатності українського духовного життя на перспективу;

- «Історія літератури руської», як і відповідні корпуси в інших народів, – це джерело та засіб пізнання психіки, менталітету, унікаль-

ності України серед інших націй. Особливої ваги вона набуває, позаяк представила культуру недержавної модерної нації, що сформувалася на основі багатовікової традиції;

- аллогенетичний детермінізм став основним конструктивним принципом розвитку літератури в європейській історіографії доби позитивізму; в українського історика літератури теж спостерігаємо переважну залежність від зовнішніх чинників і впливів, ієрархізацію і поцінування літературних явищ залежно від суспільно-політичних та національних норм і мірил, вибудовування зв'язків літератури із структурою національних спільнот в історичному розвитку. Новаторська «народницька» періодизація нашої культури в «Історії літератури руської» Огоновського як неперервний розвиток народу, що мав, втратив і бореться за свою державність як окремих представник Східного Слов'янства, стала основою революційної концепції парадигми української історії М. Грушевського;

- європейські консерватори-літературознавці головно підносили загальнолюдські гуманістичні ідеї, захоплювались класицизмом, амбівалентно або ж із «стриманою повагою» ставились до романтизму. У випадку Огоновського теж спостерігаємо несприйняття революційного пориву романтизму, політичної активності та «крайнощів». Виразно бачимо цей підхід в аналізі творчості Т. Шев-

ченка: характеристичний приклад, як дослідник «минає» заклики до «крові», найбільш яскраво – розбір «Гайдамаків», однак все ж романтична література – це органічна складова письменства, її «краща» частина;

- знову ж таки, – О. Огоновський як консерватор залюбки використовував постулати і підходи німецького класичного літературознавства (Ф. Шиллер, Г. Е. Лессінг), для нього особливо важливим було розглянути й оцінити фабульну конструкцію і мотивації героїв твору, верифікувати спосіб виявлення трагізму персонажів. До прикладу, візьмімо його справді «зразкову» критику Франкових текстів, особливо «Маніпулянтки»; безпосереднє узалежнення і пояснення образів художнього твору відповідно до життя автора – консервативна «професорська» схема справді «розбору», а не бажаного уже на той час психологічного і соціального аналізу. Це викликало справедливую професійну критику того ж Франка чи М. Драгоманова;

- відбір літературних текстів за мовним критерієм «народності», певне ігнорування «мертвої старорущини», консервативно-католицький світогляд та замилювання класицизмом, велика увага до фіксації огрому бібліотечного та архівного масиву, рукописів чи поодиноких екземплярів невідомих текстів і письменників, попри критику, потім успішно продовжили ті ж І. Франко й особливо М. Возняк,

продовжуючи традиції біо-бібліографізму Омеляна Огоновського, – це зумовили «закони жанру», специфічний історіографічний підхід.

Список використаних джерел

1. Historia idei w badaniach literackich // *Słownik literatury polskiej XX wieku*. Pod redakcją Józefa Bachórzea i Aliny Kowalczykowej. Wrocław-Warszawa-Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1996. Wydanie II (dodruk), 1432 s. С. 384–389.
2. Markewicz H. Pozytywizm / Henryk Markewicz. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. 610 s.
3. Брюховецький В. С. Силове поле критики: Літературно-критичні статті. Київ: Рад. письменник, 1984. 240 с.
4. Бурляй Ю. С. Основи літературно-художньої критики : навчальний посібник. Київ: Вища школа, 1985. 247 с.
5. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 408 с.
6. Гром'як Р. Історія української літературної критики (від початків до кінця XIX століття). Тернопіль: Підручники і посібники, 1999. 224 с.
7. Ільницький М. «У формі пізнання власної національної своєрідності...» // *Парадигма*. Львів, 2013. Вип. 7. С. 131–150. Режим доступу: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/paradygma/131-150-im.pdf>.
8. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів: ПЛІС, 2005. 368 с.
9. Кушнерова Т. В. Жанр як структурована категорія сучасного літературознавства // *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. Сер. : Літературознавство. Харків, 2010. Вип. 1–2. С. 168–175. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzj_2010_1.
10. Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог. Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 188 с.
11. Микитюк В. Періодизація історії української літератури у синтезах Омеляна Огоновського та Михайла Возняка // *Українське*

літературознавство. Вип. 69. Львів, 2010. С. 160–169.

12. Наєнко М. Українське літературознавство: школи, напрями, тенденції [навчальний посібник]. Київ : Академія, 1997. 320 с.
13. Огоновський Ом. Гайдамаки. Поема Тараса Шевченка. Студіум. Львів, 1879. 39 с.
14. Огоновський Ом. Історія літератури руської. Ч. II (1-2): Вік XIX (Поезія. Драма) / О. Огоновський. – Львів: [б. в.], 1889. / Фотопередрук Олекси Горбача. Мюнхен: [б. в.], 1991. 960 с.
15. Огоновський Ом. Моєму критикові : вѣдповѣдь А. Пыпинови на его статью «Особая история русской литературы» / написавъ Омелянъ Огоновскій. – У Львовѣ : Накладомъ авт., 1890. 47 с.
16. Сухий О. Михайло Грушевський – професор Львівського університету // *Вісник Львівського університету*. Серія історична. Львів, 2016–2021. Спецвипуск. С. 18–33.
17. Франко І. «Із старих рукописів» / Передмова / (Житє і слово. – Львів, 1894. – С. 134–135); «Професор Омелян Огоновський» (Народ. – Львів, 1894. – Ч. 23. – С. 383); «Теорія і розвій історії літератури» (ЗНТШ. – Львів, 1909. – Т. 89. – С. 19), а також стаття Ом. Огоновського «Пояснення критичної примітки д-ра І. Франка» (Зоря. – Львів, 1894. – Ч. 4. – С. 94–95).
18. Франко І. Історія літератури руської. Написав Омелян Огоновський, часть II, Львів, 1889 // *Зібрання творів: У 50 т. Т. 27*. С. 334–336.
19. Франко І. Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка. І. «Гайдамаки» / Іван Франко // *Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах: К.* : Наук. думка, 2008. Т. 53. С. 27–41.
20. Франко І. Проф[есор] Омелян Огоновський. [Некролог]. / Іван Франко // *Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах: К.* : Наук. думка, 2008. – Т. 53. С. 462–463.
21. Франко І. Професор Омелян Огоновський. (Посмертна згадка) // *Зібрання творів: У 50 т. Т. 43*. С. 358–381.
22. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова // *Зібрання творів: У 50 т. Т. 45*. С. 423–438.
23. Франко І. Українська література в 1888 р. // *Зібрання творів: У 50 т. Т. 27*. С. 268–270.

References

1. Historia idei w badaniach literackich // Słownik literatury polskiej XX wieku. Pod redakcją Józefa Bachórzea i Aliny Kowalczykowej. Wrocław-Warszawa-Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1996. Wydanie II (dodruk), 1432 s. S. 384–389.
2. Markewicz H. Pozytywizm / Henryk Markewicz. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. 610 s.
3. Briukhovetskyi V. S. Sylove pole krytyky: Literaturno-krytychni statii. Kyiv: Rad. pismennyk, 1984. 240 s.
4. Burliai Yu. S. Osnovy literaturno-khudozhnoi krytyky : navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vyshcha shkola, 1985. 247 s.
5. Hrytsak Ya. Podolaty mynule: hlobalna istoriia Ukrainy. Kyiv: Portal, 2021. 408 s.
6. Hromiak R. Istoriia ukrainskoi literaturnoi krytyky (vid pochatkiv do kintsia XIX stolittia). Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 1999. 224 s.
7. Ilytskyi M. «U formi piznavannia vlasnoi natsionalnoi svoieridnosti...» // Paradyhma. Lviv, 2013. Vyp. 7. S. 131–150. Rezhym dostupu: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/files/paradygma/131-150-im.pdf>.
8. Kopystianska N. Kh. Zhanr, zhanrova systema u prostori literaturoznavstva. Lviv: PLIS, 2005. 368 s.
9. Kushnerova T. V. Zhanr yak strukturovana katehoriia suchasnoho literaturoznavstva // Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H. S. Skovorody. Ser. : Literaturoznavstvo. Kharkiv, 2010. Vyp. 1–2. S. 168–175. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NzI_2010_1.
10. Mykytiuk V. Ivan Franko ta Omelian Ohonovskyi: movchannia i dialoh. Lviv : VTs LNU im. I. Franka, 2000. 188 s.
11. Mykytiuk V. Periodyzatsiia istorii ukrainskoi literatury u syntezakh Omeliana Ohonovskoho ta Mykhaila Vozniaka // Ukrainske literaturoznavstvo. Vyp. 69. Lviv, 2010. S. 160–169.
12. Naienko M. Ukrainske literaturoznavstvo: shkoly, napriamy, tendentsii [navchalnyi posibnyk]. Kyiv : Akademia, 1997. 320 s.
13. Ohonovskyi Om. Haidamaky. Poema Tarasa Shevchenka. Studium. Lviv, 1879. 39 s.
14. Ohonovskyi Om. Istoriia literatury ruskoi. Ch. II (1-2): Vik XIX (Poeziia. Drama) / O. Ohonovskyi. – Lviv: [b. v.], 1889. / Fotopredruk Oleksy Horbacha. Miunkhen: [b. v.], 1991. 960 s.
15. Ohonovskyi Om. Moiemu krytykovy : vòdprovòd A. Rypynovy na yeho statii «Osobaia ystoriia ruskoi lyteratury» / napysavъ Omelianъ Ohonovskii. – U Lvovъ : Nakladomъ avt., 1890. 47 s.
16. Sukhyi O. Mykhailo Hrushevskiy – profesor Lvivskoho universytetu // Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii istorychna. Lviv, 2016–2021. Spetsvypusk. S. 18–33.
17. Franko I. «Iz starykh rukopysiv» / Peredmova/ (Zhytie i slovo. – Lviv, 1894. – S. 134–135); «Profesor Omelian Ohonovskyi» (Narod. – Lviv, 1894. – Ch. 23. – S. 383); «Teoriia i rozvii istorii literatury» (ZNTSh. – Lviv, 1909. – T. 89. – S. 19), a takozh stattia Om. Ohonovskoho «Poiasnennia krytychnoi prymitky d-ra I. Franka» (Zoria. – Lviv, 1894. – Ch. 4. – S. 94–95).
18. Franko I. Istoriia literatury ruskoi. Napysav Omelian Ohonovskyi, chast II, Lviv, 1889 // Zibrannia tvoriv: U 50 t. T. 27. S. 334–336.
19. Franko I. Prychynky do otsinennia poezii Tarasa Shevchenka. I. «Haidamaky» / Ivan Franko // Dodatkovy tomy do Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh: K. : Nauk. dumka, 2008. T. 53. S. 27–41.
20. Franko I. Prof[esor] Omelian Ohonovskyi. [Nekroloh]. / Ivan Franko // Dodatkovy tomy do Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh: K. : Nauk. dumka, 2008. – T. 53. S. 462–463.
21. Franko I. Profesor Omelian Ohonovskyi. (Posmertna zghadka) // Zibrannia tvoriv: U 50 t. T. 43. S. 358–381.
22. Franko I. Suspilno-politychni pohliady M. Drahomanova // Zibrannia tvoriv: U 50 t. T. 45. S. 423–438.
23. Franko I. Ukrainska literatura v 1888 r. // Zibrannia tvoriv: U 50 t. T. 27. S. 268–270.

Volodymyr MYKYTYUK

*orcid.org/0000-0001-8089-3731,
candidate of philological sciences,
Doctor of Pedagogical Sciences,
Ivan Franko Lviv National University,
(Lviv, Ukraine),
ilkovycz@gmail.com*

THE OLD-SCHOOL HISTORY OF LITERATURE BY OMELIAN OHONOVSKYI: FIGURES AND TEXTS

The article is an attempt at a scientific rehabilitation of the first holistic historiographical synthesis of Ukrainian university-type literature by Om. Ohonovskyi, which was unjustifiably subjected to hyperbolic criticism of a mainly political nature. It is shown that conservatism as an ideological and moral and ethical basis of Ohonovskyi's activity as a representative of the people's group became the object of a tendentious analysis of modernists, in particular Ivan Franko. The article demonstrates that "History of Kyiv Rus' Literature" is a significant scientific philological text for Ukrainian culture, which played an important role in the development of literary studies and for the national self-identification of Ukrainians. The methodology of creating this corpus of literary history was appropriate for the era of positivism, for the context of pan-Eu-

ropean literary historiography, and created a typical scientific and socio-political paradigm of its time. The main principles were as follows: The study of the history of literature should be interdisciplinary (literary criticism, history, pedagogy, linguistics, folklore, Slavic studies); the history of literature is primarily a philological university study; literary historiography is one of the most important forms of national self-affirmation, evidence of the fullness of the culture of the people, a scientific means of cognition of the psyche, mentality, and uniqueness of Ukraine among other nations. For Ohonovskyi's style, allogenetic determinism became the main constructive principle of the development of literature, as well as in the entire European historiography of the positivism era; of particular importance in the work of the Ukrainian literary historian is the innovative "folk" periodization of our culture as a continuous development of the people who had, lost and are fighting for their statehood as a separate representative of Eastern Slavic, which was developed and became the basis of the revolutionary concept and paradigm shift of Ukrainian history in the studies of M. Hrushevskyi.

Keywords: Omelian Ohonovskyi, Ivan Franko, history of literature, Shevchenko studies, methodology of literary historiography, periodization of Ukrainian literature.